

SLOVENSKA LITERATURA IN REALIZEM

Anton Ocvirk

1

Slovenska literarna zgodovina se vse do Prijatelja ni kaj prida ukvarjala s slovstvenimi strujami, prav tako pa tudi ni skušala doognati resnične podobe dob po njihovih idejnih in stilnih sestavinah. Pogled večine raziskovalcev na literarno dogajanje pri nas je bil še dobro daleč v naše stoletje docela neproblemski in nihče tudi ni upošteval pri tolmačenju slovstvenih pojavov mednarodnih sil, ki gibljejo tokove in oblikujejo osebnosti. Temu je bila kriva zastarelost metod in raziskovalnih postopkov, v veliki meri pa tudi nerazgledanost po Evropi. Zaprti v ozek prostor slovenskega okolja in zaverovani v veličino vsake domače besede, so mislili, da nastaja v literaturi vse kar samo po sebi, tako rekoč avtohtono in brez stikov z Evropo. Zato se jim ni zdelo potrebno raziskati, v kakšni meri so bili posamezniki in skupine zvezani z mednarodnimi miselnimi tokovi in stili in kaj so zanje pomenili.

Prijatelj je spoznal že kaj kmalu, ko je nastopil v javnosti, kako nujno je preusmeriti naše literarno-znanstveno prizadevanje, zavreči stare aspekte in uveljaviti nove. Spočetka je še nihal med deskriptivnim pozitivizmom in idejami, ki so vdirale vanj v času naše »moderne« iz sodobnega esteticističnega kulta umetnosti in umetnika in simboliističnega pojmovanja lepega, nato pa je z monografijo o *Janku Kersniku in njegovi dobi* našel svojo pot. Odslej dalje, zlasti še po prvi svetovni vojni, se je ves posvetil raziskavi našega kulturnega in literarnega razvoja od leta 1848 pa do nastopa naturalizma 1895. In tako je pred petintridesetimi leti izdelal obsežno *Slovensko kulturnopolitično in slovstveno zgodovino*, ki pravkar prihaja v celoti v našo javnost, podroben oris druge polovice preteklega stoletja, poln sintetičnih oznak našega političnega in duhovnega razvoja in važnih pogledov na takratno slovstveno dogajanje pri nas. To velja še prav posebno za tako imenovano »mladoslovensko« razdobje.

Osrednja literarna struja, ki se pojavi v našem leposlovju z letom 1868, je po Prijatelju realizem. Ugotovitev, kakršna je, je preprosta in na oko kar zadovoljiva. Kljub temu pa je Prijatelj ni sprejel v svojo monografijo v tej formulaciji, kakor smo jo zapisali mi, marveč jo je razbil v dve ožji oznaki. Tako je poimenoval čas od leta 1868 do 1881 z izrazom romantični realizem, a naslednje desetletje, pravzaprav čas od leta 1881 do 1895, s pojmom poetični realizem.

Prvo kot drugo nas odmika od predstave o polnokrvni realistični umetnosti, zato nam vzbuja razna vprašanja, mestoma celo pomisleke. Ti so se pojavili že pred našo študijo, le da se jih nihče ni določno lotil in poskušal načelno teoretično razvozlati ne takrat, ko je izšel Prijateljjev uvod v »mladoslovence« z naslovom *Mladoslovinci in mlada Evropa* leta 1924 v »Ljubljanskem Zvonu«, a tudi ne kasneje. Nekateri so molče sprejeli njegovo delitev, drugi so jo prav tako molče obšli in si prizadevali uveljaviti svojo. Seveda tudi ti niso obrazložili svojih stališč z dokazili v rokah in podprli svojih tez z literarnimi dokumenti, predvsem ne z analizo del samih. Tu so mišljeni zlasti literarno-stilni dokazi in seveda tudi idejni in snovni, skratka vse to, kar tvori notranjo vsebino posamezne struje.

Danes ni več razlogov, da bi omahovali, ko govorimo o slovenskem realizmu, ali da bi se celo prepuščali golim domnevam in brez moči nihali v praznem prostoru sem ter tja. Priznajmo Prijatelju, da je začel novo poglavje v slovenski literarni historiografiji, ko je popisal in obrazložil bistvene sestavine našega leposlovnega pisanja v tem razdobju. Prav tako lahko povemo na vsa usta, do kod gremo z njim, od kod dalje pa se nam zdi, da moramo nujno in upravičeno ubrati svojo pot. K temu nas silijo dejstva, zato ni na mestu, da bi se obotavljali.

Razmišljanja in pretehtavanja, ki se sprostijo v človeku, ko se približe loti našega realizma in pri tem upošteva vse teze o njem od Prijateljve do najnovejših, kolikor se jih je pač nabralo, se da v glavnem strniti v tehle nekaj vprašanj:

1. Ali se pojavi realizem pri nas kot literarna smer z letom 1881 ali 1868 ali morda že nekaj let pred tem s Simonom Jenkom ali še prej z Levstikom, če ne kar z letom 1848, kakor menijo nekateri danes?

O poslednji trditvi velja kar takoj pripomniti, da je tvegana in neprepričljiva, saj uvršča nas Slovence, ki smo začeli takrat v prozi komaj dihati, kratko in malo med prve zastopnike nove smeri v Evropi, čeprav še nismo imeli prav nikakršnih realističnih upodobitev življenja v nevezani besedi, pa naj bi bile še tako skromne. Zanimivo je, da začenjajo Francozi in Angleži, ki imajo pred tem že Balzaca, Sten-

dhala, Dickensa in Thackerayja, realistično obdobje v svojih literaturah z letom 1850.¹

2. In kakšen neki je slovenski realizem po svoji notranji podobi? Ali slika življenje neposredno v njegovi pisani raznoličnosti in spletenosti, takšno, kakršno je, ne da bi ga nasilno preurejal ali celo idealiziral in izkrivljal? Ali so liki v naši pripovedni prozi ljudje iz mesa in krvi, takšni, kakršni so pognali iz naših tal, naravni, brez drastičnih potez v besedi in gesti, ali pa shematične tipizacije, dobre samo za moralistične namene v zgodbi? In ali so ujeti v pisateljev objektiv vsi družbeni sloji pri nas, vsak s svojimi problemi, ali samo nekateri in še ti bolj po svoji prestilizirani pojavnosti kakor pa življenjski prvobitnosti? Ali vidi pisatelj v tej dobi že kar dobro zaznavne prelome v naši družbi, kako se bori plast s plastjo, razred z razredom, ali pa je za vse to slep, čeprav ga boli nemalo družbenih in političnih zadev in celo vznemirja njegovega ustvarjajočega duha?

3. Ali je naš realizem izrazit, hočem reči, enovit, tedaj brez hudo raznorodnih primesi, ki mu jemljejo pravo barvo in ton? Kakšne neki so prvine, iz katerih je sestavljen, bodisi da ga pregledamo kot celoto s ptičje perspektive, bodisi razumemo razvojno, kakor je nastajal? Ali kaže na svoji poti res temeljite notranje preobrazbe ali ne? Ali raste kvišku z vedno doslednejšim razkrivanjem našega sveta ali pa se je v svojem razvoju komajda premaknil naprej in morda izhiral, preden se je mogel razviti? Ali so bile ovire, ki mu niso dale, da bi prišel do svoje prave podobe, v njem samem, v njegovi strukturi, ali pa v sunkih, ki so udarjali po njem v naši javnosti, ki mu je bila gorka, kadar je govoril resnico, kolikor je že je, in kadar je le za spoznanje prestopil meje meščanske družbene konvencije in njenega moralnega zakonika?

4. Kako je nastal in od kod pobude, ki so delovale nanj, da se je zasidral, in od kod dotoki novih tematičnih in motivnih inovacij, da se je razmahnil? Ali so bile pri tem res tako odločilne politične in svetovnonazorske ideje »mlade Nemčije« in mar tudi »mlade Evrope«,

¹ Glej René Dumesnil, *Le Réalisme et le naturalisme* (1955), str. 7. — Postopno pot francoskega romana iz romantike v realizem in naturalizem je na kratko razjasnil Pierre Martino v knjigi *Le Naturalisme français*, 1925, str. 10 do 16, v poglavju z naslovom *Le Réalisme*. Pisec ugotavlja, da je francoski roman počasi evoluiral v realistično obliko tja proti letu 1850. — Z evropskega vidika določa G. Picon začetek realizma na Zahodu okoli leta 1850. Tako piše v poglavju *Le réalisme* v kolektivno sestavljenem delu *Histoire des littératures* (II, 1957): »Vers 1850 s'esquisse, dans les diverses littératures occidentales, une réaction générale au romantisme qui porte le nom de réalisme« (str. 162).

kakor je sodil Prijatelj? Ali ne kaže iskati virov drugod in pri tem nikakor ne pozabiti tudi na miselno in duhovno ozračje tistega časa v Evropi, zlasti še v osemdesetih letih? Ali so naši pisatelji vedeli, kaj se dogaja izven domačih in sploh avstrijskih meja v leposlovju, v umetnosti, v estetiki in filozofiji? Ali so bili njihovi pogledi uprti v neposredno sedanost ali obrnjeni v preteklost, če ne celo daleč tja nazaj v 18. stoletje? In ali so bila res gesla »mlade Nemčije«, tedaj gesla, ki so v šestdesetih letih pomenila pravzaprav že preteklost, zanje tako važna in ali so bila v pravem pomenu besede res tudi realistična? In naj vežemo naš realizem vseskozi nanje, tudi po prusko-francoski vojni leta 1870—1871, ki je mnogim med Slovani odprla oči in izbistрила duha?

5. Ali si je izdelal naš realizem, naj je bil kakršen koli že, tudi svoj lasten literarni program in morda kar estetski nazor? Kaj je oznanjal in kakšne so bile njegove osnovne teze, kakor so nastajale med razvojem? Mar res najdemo realistične prvine v Levstikovem *Popotovanju od Litije do Čateža* in katere, da bi spis lahko imeli za izhodišče nove smeri pri nas, kakor menijo nekateri, pa čeprav je v njem še vse polno romantičnih idej in še mnogo drugega, kar je vse prej ko realistično? Od kod Kersnikova realistična formula o pripovedništvu in v kakšni meri pomeni korak bliže k resničnemu realizmu?

Dobršen del vprašanj, ki smo jih navedli, je Prijatelj po svoje že dognal, preden se je lotil *Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine*. Nekatera so se mu razjasnila med pisanjem, o nekaterih pa sploh ni razmišljal, ker ni prišel do njih, ko pa so mu bila tuja.

To pa je konec koncev tudi razumljivo. Primerjalna književnost takrat še ni bila tako dognana v metodi in postopku, kakor je danes, da bi lahko prišel po tej poti do tehtnejših izsledkov. Zato je zabeležil le drobne, obrobne, na hitro pridobljene misli o problemu, do katerih je prišel zgolj z opazovanjem. Prijatelj pa tudi ni bil teoretik, ki bi si prizadeval definirati literarne kategorije, smeri in stile ter pogledati v bistvo struj. Zato pri njem zamašimo iščemo takih oznak, ki bi zaobjele celokupno vsoto estetskih in literarno-idejnih prvin, ki označujejo tokove. To pa še ne pomeni, da ni imel o njih dokaj določnih predstav. Do teh je prišel postopoma, kakor se mu je širilo obzorje in kakor je naraščala njegova občutljivost za estetske pojave in vrednote.

Prijatelj je bil kljub temu dovolj bistroiden, da ni spregledal, kako se kaže v Jurčičevih spisih in takratni prozi pri nas nasploš nekaj, kar je po tonu in barvi takšno, da ni mogoče zanje uporabljati izraza realizem s tistim poudarkom in v tistem smislu kakor za umotvore evropskega

realizma. In to je bilo dovolj, da je prišel do oznake, ki ne bije grobo v obraz estetskim in stilnim kategorijam. Opiraje se v velikem na prehod Gogolja iz romantike v realizem, kakor ga je obrazložil v *Predhodnikih in idejnih utemeljiteljih ruskega realizma*, je našel v malem nekaj podobnega pri nas pri Jurčiču. S tem je dobil ključ do začetkov slovenskega realizma, pravzaprav do nekaterih njegovih zgodnjih oblik. Seveda se ni nikjer v svojem delu lotil podrobnejšega razpravljanja o leposlovnih procesih, ali točneje: obtičal je pri najširših kulturnih analizah, ne da bi mu uspelo priti do leposlovja samega. S tem pa je raztegnil pojem realizma preko kritike še na publicistiko in na našo takratno politiko. Enako je postopal tudi pri naslednjem obdobju, ko se med sotrudniki »Ljubljanskega Zvona« že pojavi zavestno navdušenje za realizem.

Ne, sedaj ni imelo več smisla obotavljati se. Stvari so bile dognane, treba se je bilo samo odločiti. In Prijatelj je to tudi storil, kakor hitro je prišel čas. Ko se je lotil svoje *Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine*, ji je najprej začrtal časovni okvir in ga periodizacijsko utrdil po generacijskem načelu. V skladu s spoznanjem, da mora popisati literarno dogajanje stvarno, je določil tudi vsaki dobi ustrezno terminološko oznako, takšno, ki vsebuje njeno bistvo. Če se je pri prvih dveh desetletjih, od leta 1848 do 1868, posvečenih starejši generaciji, ravnal v glavnem po političnih kriterijih, ko jima je iskal nazivov — ravno ti so se mu zdeli za ta čas, ki je bil brez prave literature, vodilni — pa se je pri naslednjih dveh desetletjih in pol, za čas od leta 1868 do 1895, oprl tudi na literarne. Tako je imel nenadoma pred seboj dve vodili: prvo je tičalo v pojmu »mladoslovenstvo« in je bilo kulturno-politično-programsko, drugo se je glasilo realizem in je bilo stilno-estetske narave. Če pa naj je vse skupaj kaj pomenilo, je moral najti med obema determinantama dotikališča, tako rekoč soodvisnosti. Ko je tudi v tem pogledu prišel vsaj zase do povoljne rešitve, je začel iskati potrdil še v evropski literaturi. Ta naj bi dala njegovi hipotezi primerna dokazila in jo zgodovinsko razvojno utemeljila. In to se mu je na videz tudi posrečilo, ko je zvezal naše »mladoslovenstvo« z nekam sorodnimi pojavi pri »mladočehih« in »mladonemcih«, ter vse skupaj zaokrožil.

Ko je prišel tako daleč, je imel v zavesti izdelano idejno in politično ogrodje svoje stavbe. Najti mu je moral še literarne komponente, po katerih bi karakteriziral čas in njegove predstavnike. Za prvo obdobje od leta 1868 do 1881 se mu je izkristaliziral naziv romantični realizem, a za drugo od leta 1881 do 1895 poetični realizem. Tu in tam

so mu določale čas realistične poteze, sprva le malo vidne, sprepletene z romantičnimi prviniami, kasneje izrazitejše, določnejše, zlasti še pri Kersniku in Aškercu. In ne da bi iskal še dalje ali vsaj poskusil preveriti posamezne literarne dogodke v luči svoje vodilne teze, se mu je vse kar samo po sebi teoretično domislilo, še posebno, ko je videl, kako utegne s te perspektive obrazložiti hkrati idejno-politično in slovstveno dejavnost svojega časa. Še malo ni podvomil o tem, da bi morebiti nenadoma ne zazijale neprijetne vrzeli v njegovem sistemu, če bi poskušal svojo terminologijo preveriti na vse plati, zlasti pa natančneje pretehtati literarna dejanja tistih let. Stavba, ki jo je zgradil v mislih, je bila tako prepričljiva, da se je kar lotil izdelave.

Tu pa je na mestu previdnost, ko že govorimo o Prijateljevi zamisli, sicer utegnemo udariti mimo. Z njo je namreč zvezana njegova koncepcija našega realizma. Preudaren, kakor je bil, ni Prijatelj zidal svoje stavbe na pesek, hotel je trdnih temeljev. Res se mu je vse tako lepo razpolovilo na dva enaka dela, da si boljše rešitve skoraj ni mogel želesti. Res pa je tudi, da ni postopal pri tem mehanično, čeprav bi se na videz zdelo, da je le bilo vmes kaj takega. Nikjer v svoji uvodni študiji »*Mladoslovinci*« in »*mlada Evropa*« ni apodiktičen in ne gleda stvari togo shematično, čeprav je čutiti, da je gotov svoje poti in prepričan, da je pravilna. Tudi bi lahko rekli, da si mestoma oporeka, vendar nikjer ne vzbuja vtisa, kako zelo je nihal med raznimi možnostmi, dokler se ni odločil za svojo dvodelitev. Vsekakor velja, da je gledal na čas od leta 1868 do 1895 z dokaj enotne perspektive in da ni zamolčal, kako se od začetka do kraja ob naraščajočih realističnih prizadevanjih spovračajo romantične snovne prvine in oblikovno-tehnični postopki, da so v resnici vseskozi živi in neuničljivo prisotni. Tako kar pravilno spoznava, da ni romantika umrla z Jurčičem, marveč da se je nadaljevala s Tavčarjem, ki mu je, kakor pravi, »skozi in skozi romantičen«. Tudi o Gregorčiču trdi popolnoma pravilno, ko izjavi, češ da je njegova »naša zvezda« še vedno »romantično obžarjena«.

Potemtakem lahko zapišemo, da živi pri nas romantika tja do nastopa »moderne« ob stopnjujočem se realizmu, dokler je ne zlomi naturalizem. To spoznanje velja kar moč poudariti, saj izhajajo iz navedenega dejstva važne posledice. Pri njih bi se morala ustaviti vsakršna periodizacija in jih upoštevati. Pred nami je nedvomno problem, ki kliče po kaj drugačni opredelitvi, kot je Prijateljeva, in tudi določnejši oznaki dobe. Prijatelj se je izognil prvemu in drugemu, zgrabil za nož, presekal gordijski vozle pri letnici 1881 in tako dobil dve podobdobji z dvema oznakama in dvema realizmoma.

Na hitro pogledano, ni Prijatelju kaj očitati. Razlike med Jurčičevo fabulistikom in Kersnikovo v tematiki in življenjskih problemih, ki jih obravnavata v svojih likih, so neutajljive. In tudi o Aškercu kot pesniku lahko rečemo, da je napravil velik korak bliže k realizmu v primeri s sodobniki. Zato pa zadenemo ob nejasnosti pri trditvah splošne narave in oznakah razdobij. Kakor hitro jih skušamo preveriti po njihovi zanesljivosti in tehtnosti, se moramo nehote ustaviti. In tedaj plane v človeka vrsta vprašanj, o katerih ne moremo trditi, da bi bila postranska ali celo nevažna.

Prvo naj velja Prijateljevemu vezanju »mladoslovenstva« z realizmom, kulturnopolitične ideologije z literarno. Samo po sebi ni to nič vznemirljivega. Če kaj, je pri tem jasno, da ima vsaka velika literarna smer svojo politično in ekonomsko bazo in seveda tudi svoj svetovnonazorski korelat. Vprašanje je le, ali je v našem primeru tudi v resnici odvisno drugo od prvega, in sicer v taki meri, da bi slovenskega realizma ne bilo, da ga ni rodilo »mladoslovenstvo«. Ali je to res in ali je mogoče kaj takega tudi dokazati?

Najprej moramo povedati, da je »mladoslovenstvo« ozek, časovno točno določen pojav, ki ga ni moč meni nič tebi nič razpotegniti tja do leta 1895, ker se je že dvajset let pred tem izživel. Nobenega dvoma ni, da se pojavi že pred letom 1868, to je v začetku šestdesetih let, saj ima svoje korenine v prvih Levstikovih nastopih od leta 1858 dalje. Spočetka je bilo seveda še neoglajeno in se je uveljavljalo bolj v odporu do idejno prazne in kulturno neaktivne miselnosti »starih«. Zato pa se je v naslednjih letih razmahnilo v širino, si ustvarilo svojo narodnopolitično ideologijo in sformiralo bistvene poteze svojega svetovnega nazora.

Tvorna politična sila je »mladoslovenstvo« seveda postalo kasneje, šele z ustanovitvijo »Slovenskega Naroda«, vendar na temelju idej, ki si jih je izoblikovalo dotlej. Do odločilnega spopada med »mladimi« in »starimi« pa je prišlo v prvi polovici sedemdesetih let. Takrat se že tudi jasno zarišeta v našem političnem življenju dva politična tabora kot izhodišči dveh strank: konservativne in liberalne. Po letu 1875 »mladoslovenstvo« kot generacijska ideologija uplahne in se umakne v zaledje, v ospredje pa stopijo strankarske zadeve in strankarska politična nasprotja. V osemdesetih letih »mladoslovenstvo« kot kulturnopolitična sila ne živi več in se nova generacija tudi ne bori več za nekdanje »mladoslovenske« ideale in cilje. In tudi pri »starih« se je dotlej položaj bistveno spremenil. Konservativni tabor jasno izpove svojo katoliško strankarsko misel in stopi v politično arena z novimi ideologi na čelu in določnejšimi političnimi oblikami.

In realizem? Ves čas, ko so se »mladoslovenci« bili v prvi bojni črti s »starimi«, ni najti pri njih enotnega slovstvenega nazora. Že ko nastopijo prvič v skupni manifestaciji pri izdaji *Klasja*, udari v Stritarjevem eseju na dan njegov sentimentalizem v tako prozorni obliki, da pomeni retardacijo novih slovstvenih idej, kolikor jih je bilo med nami, in omogoči nasilno obnavljanje pogledov na človeka in umetnost, ki so bili aktualni v Evropi ob koncu 18. stoletja. Zato se tudi ni čuditi, če se Stritar kasneje povzpne do tako odločnega nasprotnika realizma, saj je ves čas ostal pri svojem in se ni razvil. Da je leta 1866 zmagal Stritar, ko bi moral kdo med mlajšimi, ki je zrasel iz svojega časa in njegovih teženj, temu so bile krive literarne razmere pri nas in premajhna razgledanost večine intelektualcev po slovstvenih smereh tedanje Evrope. Toda tudi Levstik, ki je imel takrat v oblasti slovensko besedo kot nihče drug pri nas, ni odprl oči in še ni našel poti v realizem. Ko je objavil leta 1858 svoje programsko *Popotovanje od Litije do Čateža*, je bil še ves v tradiciji. Ko govori o tem, kako malo snovi imamo za roman, ne pokaže na svoj lastni čas in njegove probleme, sploh mu je vse to tuje. Zato pa pozna le dve poti, ki naj jih po njegovem ubere slovenski romanopisec. »Prva«, pravi, »je pobožno-narodna, po kateri je pisan Svetin, druga bi morda bila nekoliko zasuknjena po zgledu župnika Wakefieldskega.«

Če pomislimo, da je Balzac, avtor monumentalne *Človeške komedije*, umrl že leta 1850 in da je izdal leta 1857 Flaubert svojo *Gospo Bovaryjevo* in da je v Rusiji Turgenjev začel objavljati konec štiridesetih let prve zgodbe svojih kasnejših *Lovčevih zapiskov* in da je v petdesetih ruski realizem že v mogočnem razmahu, obrnjen ves v svoj čas in njegove zadeve, tedaj šele lahko dodobra razumemo, kako nesodobne nasvete je dajal Levstik slovenskim pripovednikom, ko jih je učil, kakšna naj bo domača povest, in pri tem med drugim opozarjal tudi na snovi iz narodnih pravljic in podobno gradivo. Tudi sicer je pri njem velik poudarek na ljudskem izročilu v smislu romantičnega pojmovanja tega gradiva.

Potemtakem se »mladoslovenci« kot celota v času od leta 1858 do 1875 niso izrecno potegovali za realizem, kaj še, da bi ga označevali. Res pa je, da so realistične ideje, najsi so bile še tako skromne, vdirale vanje podtalno, toda brez določnejših sledov in posledic v njihovem slovstvenem delu. In tu je bil prav Levstik tisti, ki je nasvetoval Jurčiču v pismu z dne 7. februarja 1868, naj bere Jeremijo Gotthelfa, češ da bo »videl iz njega, da krivo uče, kateri trde, da v povesti ne sme biti edinih kmetskih ljudi«.

Kakšen realizem naj bi to bil, ni razvidno iz Levstikovih besed, sploh ni o tem povedal nič določnejšega. Edino, kar lahko razberemo iz navedenega mesta v pismu Jurčiču, je opozorilo na vaško povest kot tematično v sebi zaokrožen svet. Če pa bi šel Levstik globlje v Gotthelfa, bi moral takoj priznati, da se izražajo v njegovi prozi močne religiozne nravno-vzgojne tendence in da bralec na vsakem koraku zadene ob hudo konservativne nazore švicarskega avtorja. Iz tega sledi, da moramo imeti Levstikovo opozorilo na Gotthelfa le za rahlo preorientacijo, pravzaprav odmik od snovi, kakršne je predlagal pred desetimi leti v *Popotovanju od Litije do Čateža*, ne pa še za približevanje posebne vrste realizmu. Slej ko prej smo pri Gotthelfu še vedno v območju idealističnega pojmovanja kmečkenga sveta, pa čeprav se mu skuša pisec približati na videz prostodušno in z odprtimi očmi, kakor da bi ga hotel razumeti v njegovi resnični podobi. Da, to je nekakšen realizem, a droben, enostranski, recimo, naiven, tedaj takšen, ki podaja stvari samo opisno, kadar govori o njihovi zunanosti, a je na znotraj tendenčen, tedaj pripravljen kar hitro izkriviti podobo resničnosti, kakor to zahtevata njegova moralna namera in svetovni nazor. Temu je seveda krivo marsikaj: konservativno okolje, v katerem se Gotthelf suče, njegova odmaknjenost od perečih vprašanj bolj in bolj diferencirujoče se družbe, versko prepričanje in še mnogo drugega. Zato ne gleda na dogajanje v vasi v zvezi s problemi svojega časa, kakor so to storili francoski in hkrati ruski realisti. Gotthelfov vaški svet je osamljen, tako rekoč odtrgan od vsega, kar bi ga idejno vzvalovilo in kar ga je že v resnici tudi vznemirjalo, a česar pisatelj ni videl, vendar svet, ki ni več romantičen, raje recimo, da je racionalno urejen po načelih avtorjeve svetovnonazorne dogmatike.

Če upoštevamo vse to, kar je bilo povedano, moramo dati pojmu realizem v zvezi s te vrste vaško povestjo dokaj skromnejšo vsebino in estetsko-stilno težo, kakor pa bi radi tisti, ki imajo vsak stik pripovednika s kmetom že za hudo realistično dejanje. Res ne pretaka Gotthelf sentimentalnih solz, ko riše kmečko okolje, res pa je tudi, da marsikaj, kar vidi, zavestno zamoči in prikrije s plaščem vzvišene moralne obzirnosti v skrbi za dostojnost, ker se mu pač zdi mnogokaj, kar je naravno, grdo in grobo, čeprav je resnično in neutajljivo. Takšen postopek ni v skladu z realizmom in meče posebno luč na pisateljevo delo. Še važnejše od tega pa je, da je bil Gotthelf vse prej kot pa pristaš idej, ki so v nemale v Nemčiji mlajšo generacijo. Kot Švicar jim je bil odmaknjen, po svojem svetovnem nazoru

jih je zavračal, saj se je v nekaterih likih celo uprl »škodljivemu duhu časa«.²

To je kar prepričljiv dokaz, kako malo je naše pisatelje v »mladoslovenski« fazi podžigala želja, da bi se čimbolj približali življenju, četudi zgolj kot popisovalci realnosti, jo skušali doumeti in po svoje upodobiti v njeni dejanski prisotnosti na temelju življenjskih dokumentov. To pa je v veliki meri značilno tudi za nemško literaturo tridesetih in štiridesetih let, naj reče kdo, kar hoče. V svoji uvodni študiji Prijatelj priznava, da pri »mladonemcih« ne moremo govoriti o realizmu, »komaj o njegovih začetkih«. Isto misel je ponovil v zvezi z »mladočehi«, ko je zapisal, da so »zamenjali epigonski romantični nazor z aktualno tendenčnim pobarvanim začetnim realizmom«.

Vse to pa je seveda povedano le približno. Kar se tiče Čehov, je čutiti, kako se hoče Prijatelj izogniti terminologiji, kolikor je ne zavrača, ki jo je skušal uveljaviti Arne Novák v svojem orisu novejše češke literature *Přehledné dějiny literatury české* v tretji izdaji iz leta 1922. Upravičeno se mu je zdela nekam pretirana; zlasti še, ko avtor z izrazom tendenčni realizem zaznamuje celotno prehodno fazo iz romantike v novo smer, kamor uvršča tudi romantično fabulistiko Božene Němcove, ki jo ima za začetek realizma. Seveda je izraz tendenčni realizem na vse plati nejasen in za našo literaturo docela neuporaben, v veliki meri pa tudi nevaren, ker ima polno pomenov.

Pri označevanju »mladonemške« ideologije in »mladonemške« slovstvene usmerjenosti se je Prijatelj v marsičem naslonil na delo Oskarja Walzla iz leta 1919 z naslovom *Die Deutsche Dichtung seit Goethes Tod*. Knjiga se je ohranila v njegovi zapuščini in je iz nje razvidno, katera mesta v njej so mu bila zlasti pri srcu, saj jih je podčrtal. To velja za uvodno poglavje, v katerem govori Walzel na splošno o novejši nemški literaturi in njenih smereh, opiše na kratko politično ozadje dobe, svetovni nazor časa in njegove ideje. Zlasti pa pride v naši zvezi v poštev prvi oddelek v knjigi z značilnim naslovom *Od Mlade Nemčije do naturalizma* (»Vom Jungen Deutschland bis zum Naturalismus«), in tu prvo poglavje, ki je posvečeno

² W. Rehm je zapisal v sestavku *Dorfgeschichte* (»Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte« I, 205), češ da je Gotthelf poudarjal patriarhalno kmečko kulturo in da je bil reakcionarno napet proti novemu, a izpovedoval »eine starke ethisch-politische Tendenz« in s tem vnesel v svoje orise kmečkega sveta nekaj neumetniškega (»etwas Unkünstlerisches«), mi bi v zvezi z našim problemom rekli: tudi mnogo nerealističnega.

dobi od julijske revolucije 1830 do 1848 («Von der Julirevolution bis 1848«).

Walzel se je že v naslovu previdno izognil nazivu realizem in tako je storil tudi v besedilu, ko razlaga obdobje. Zato pa vseskozi poudarja aktualizem »mladonemške« literature in željo mladih po obravnavanju javnih zadev, najsi bo v verzu ali prozi, da bi tako neposredno sodelovali s svojimi idejami v političnem dogajanju svojega časa. Pri branju tega poglavja je Prijatelj podčrtal s svinčnikom mimo drugega naslednje Walzlove misli: najprej trditev, češ da je tisti čas zavestno težil v prozo, a poezija po oznanjanju političnih gesel, ki so vznemirjala mlade; zatem tezo, da sedaj na novo zaživita pojma država in ljudstvo in postaneta nosilca določnejših predstav o njiju funkciji. Prav tako je Prijatelj podčrtal tudi misel, da se je v teh letih začel v Nemčiji dvigati tretji stan, ki ga je v Franciji že pred več desetletji vrgla na površje francoska revolucija, in se pripravljaj na boj za svoje pravice. Za njim pa da se že oglašaj v ozadju tudi četrti stan.

V odstavkih, posvečenih literaturi, izstopa med drugimi zlasti Heine. Prijatelj je podčrtal Walzlovo trditev, češ da se je Heine uprl romantiki prav zato, ker je videl, kako beži pred resničnostjo. Heine, meni Walzel, je hotel obrniti pogled takratnega človeka na tostranski svet in je zavračal onstranskega. To misel obnavlja tudi Prijatelj v svoji uvodni študiji. »Mlada Nemčija« je po Walzlu bližja življenju kot romantika, vendar se v glavnem zanima le za politične ideje. Od tod veselje do feljtonistike, od tod liberalizem v epigramatiki, od tod tudi govorniški ekscesi v dramatiki na škodo dramatičnega dogajanja samega. V prvem poglavju, ki uvaja v celotno novejšo nemško literaturo in ga je Walzel krstil z naslovom *Načelni pogledi* («Voraussetzungen»), pa je Prijatelj podčrtal pojme in izraze kot: materializem, pozitivizem, odpor do metafizike in vsega, kar je onkraj čutno zaznavnega; utrujeni skepticizem, enkratno doživetje trenutka itd. Po Walzlovem mnenju se začne oblikovati nemški realizem šele okoli leta 1840 in je kljub očitnim vplivom iz Francije, ki jih avtor priznava, po njegovem pristno nemški.

Človeka nič prav ne mika, da bi začel otipavati Walzlove teze po njihovi tehtnosti, to pa še tem manj, ker poznamo mnoge med njimi od drugod. Brandes se je že leta 1891 v šestem zvezku svojih *Velikih tokov 19. stoletja* («Hauptströmungen der Literatur des 19. Jahrhunderts»), posvečenem »mladi Nemčiji« («Das junge Deutschland»), z vnemo vrgel na idejnopolitično usmerjenost takratne nemške literature in se še posebno ustavil v poglavjih »Politische Lyrik«,

»Die revolutionäre Poesie« ob revolucionarnih tendencah »mladonemške« poezije, kakor se kažejo v njej tja do leta 1848. Brandesu je »mlada Nemčija« širši pojem ko Walzlu, saj vključuje vanjo tudi zadnjo fazo romantike, pravzaprav njen prehod v poezijo odpora do zastarelih idej svojega časa (»oppositionelle Grundstimmung«), kakor se izraža. Zato pričinja to dobo v nemški literaturi z letnico 1820, ki sama po sebi ne pomeni nikakršnega preloma, česar pa se Brandes takrat ni dobro zavedal. Tu seveda še nimamo opraviti z idejami, ki začno kasneje vznemirjati »mladonemško« pokolenje, komaj z nekaterimi osamljenimi, še ne dobro razvitimi potezami te smeri. In v resnici se Brandesova beseda šele razživi, ko pride tja do leta 1835. Generacijo, ki nastopi takrat, imenuje »nova skupina« (»die neue Gruppe«), kar še posebej poudari v stavku, v katerem zatrjuje, češ da se šele tu začne resnična »mlada Nemčija«.

Kar je za nas pri vsem tem poučno, tiči v dejstvu, da ne enačita niti Brandes niti Walzel »mladonemške« dobe z realizmom. Sploh se Walzel v prvem poglavju, ki smo ga omenili, kadar koli le more, izogne temu izrazu in ga prinese na dan šele na koncu prvega poglavja, ko govori o zadnjih letih tega razdobja. Zato pa ga z navdušenjem uporabi za naslednja desetletja in ga razpotegne prav tja do začetkov nemškega naturalizma v devetdeseta leta preteklega stoletja. In kaj bolj zgovorno potrjuje našo ugotovitev kakor naslov v naslednje razdobje, ki se v Walzlovi stilizaciji glasi: *V razmahu realizma* (»Blütezeit des Realismus«). In tu smo, kar priznajmo, že povsem izven območja »mlade Nemčije«, saj imamo tudi opraviti s popolnoma novimi osebnostmi, o katerih lahko rečemo brez obotavljanja, da predstavljajo nemško obliko realizma. In to nam dokazujejo že samo njihova imena, kakor so se ustalila v naši zavesti: Otto Ludwig, Gottfried Keller, Theodor Storm, Friedrich Hebbel, Ludwig Anzengruber, Peter Rosegger. Da, to je realizem, toda nemški realizem kot posebna varianta evropskega, če naj se tako izrazimo.

Walzlovo poznamenovanje obeh dob je bilo za Prijatelja nedvomno poučno, če ne celo spodbudno. Tenkega posluha, kakor je bil za literarnoestetske pojave in manifestacije, ni mogel mimo spoznanja, ki je planilo vanj iz Walzlove interpretacije dobe. Takoj je uvidel, da smo šli Slovenci očitno počasneje v realizem kot Nemci, ko smo dobili tudi »mladoslovensko« gibanje tako pozno. Zato je prav, da v tej zvezi o drugih narodih ne črhnemo ne bele ne črne.

Pri nas pa sta bila tudi kulturni in literarni položaj, da vse drugo preskočimo, bistveno drugačna kot na Zahodu in, da ne pozabimo, tudi pri Rusih, Poljaki in do neke meje celo pri Čehih.

Če so že sredi »mladonemške« faze, kakor jo razlaga Walzel, z uspehom odmevala po Nemčiji gesla predstavnika saint-simonizma, Prospera Enfantina: emancipacija ali rehabilitacija mesa, ženska emancipacija in s tem hkrati še vsi drugi nauki te smeri, pa iščemo pri nas zaman kaj takega tja do konca preteklega stoletja, ko pa pridró k nam te ideje od drugod. Spričo tega je razumljivo, če trdi Walzel, da se je v Nemčiji postopoma umikal idealizem materializmu kljub Heglu, ali kakor se glasi v njegovi stilizaciji stavek, ki ga je Prijatelj podčrtal v knjigi: »Der Saint-Simonismus trieb seine deutschen Anhänger vom Idealismus der deutschen Philosophie weiter zum Materialismus, trotzdem in den Jungdeutschen die letzte Steigerung nachwirkte, die dem deutschen Idealismus durch Hegel erstanden war.«

Vendar Prijatelj ni šel slepo za Walzlom, ubral je svojo pot, in sicer takšno, ki se mu je zdelo v skladu z dejstvi. Ker je videl pri Jurčiču, po njegovem najznačilnejšem predstavniku prve realistične razvojne stopnje pri nas, kako zelo je navezan na nekatere romantične fabulativne kalupe, kako boječe, pravzaprav previdno se približuje predmetom in človeku in kako ga prav nič ne zanimajo pereča življenjska vprašanja takratne sedanjosti, je prišel na misel, da bi krstil čas od leta 1868 do 1881 z izrazom, ki bi na kratko zajel in povedal bistveno usmerjenost Jurčičeve pripovedne umetnosti in njegovega rodu. Tedaj se je odločil za oznako romantični realizem. To naj bi pomenilo, da imamo pred seboj nekakšno vzajemno sožitje dveh umetniško-stilnih nazorov ali načel.

Če naj bomo do kraja dosledni, moramo priznati, da vzbuja izraz romantični realizem nemalo pomislekov kot slovstvena oznaka za našo prozo in poezijo tega časa, razen tega pa je problematičen tudi po svoji časovni zasidranosti med letnicama 1868 in 1881. Prvo obljublja več, kakor pa lahko ujamemo iz takratne literature, drugo pa premalo sloni na prepričljivo dokumentiranih časovnih mejnikih, tedaj takih, ki bi v resnici pomenili zarezo v času in preobrat.

(Konec prihodnjič)